

XI-XVIII asrlarda Buyuk Britaniya

Ulugberdiyeva Orzigul Misir qizi

Olimova Saida Yoldoshaliyevna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: XVII asrga kelib insoniyat tarixidagi o'rta asrlar davri feodal yer egaligining cheksiz hukmronligiga putur yetdi. XVII- XVIII asrlarda qo'l mehnatiga asoslangan manafakturalar o'rnini mashinaiashgan kapitalistik korxonalar egalladi. Sanoat to'ntarishi yuz berdi. Bu inqilobiy o'zgarish jamiyat hayotining barcha sohalariga-iqtisod, siyosat, ijtimoiy va madaniyat jabhalariga, kishilarning ongi va ruhiyatiga, mehnati va turmushiga ta'sir qildi.

Kalit so'zlar: Huquq to'g'risidagi talabnoma, yulduzli palata, Oliy komissiya, kema solig'i.

XVII asr ingliz burjua inqilobi bilan jahon tarixining yangi tarix davri boshlanadi. Niderlandiyada Ispaniyaning hukmronligiga qarshi XVI asrda burjua inqilobi bo'lib o'tgan bo'lsada, bu inqilob ancha cheklangan edi. Shuning uchun ham Niderlandiya inqilobi yangi tarix davrining boshlanishiga asos bo'la olmadi. XVII asr ingliz burjua inqilobi Yevropaning kapitalizm tez va muvaffaqiyatli rivojlanayotgan mamlakatlaridan biri - Angliyada bo'lib o'tdi. Uning natijasida oradan 100 yil o'tgach, Angliya dunyoning eng qudralli davlaliga aylandi. Ingliz kapitalistik xo'jaligi butun dunyoda kapitalistik munosabatlarning taraqqiyoti uchun katta ta'sir ko'rsatdi. Aynan shuning uchun ham ingliz burjua inqilobi yangi tarixning boshlanishi sifatida qabul qilingan. XVII asr ingliz burjua inqilobi kapitalistik taraqqiyot uchun keng yo'l ochdi, ammo Angliyada kapitalistik munosabatlar dastlab XVI asrdayoq shakllana boshlagan edi. Burjua inqilobigacha kapitalizm rivojlanishi feodal tuzum qoldiqlari orasida juda sekinlik bilan bordi. Shaharlarda feodal hunarmandchiligining qoloq shakllari hukmronlik qildi. Yangi paydo bo'lao'tgan burjuaziya tabaqasi savdo va erkin raqobatda o'rta asrlar monopoliyasining hukmronligini bekor qilishni talab qilib chiqa boshladi. Nihoyat, Angliyaning siyosiy tuzumi - absolyutizm endi burjuallashgan dvoryanlarni va burjuaziyani qoniqtirmay qo'ydi.

XVI asr oxirlarida Angliyada kapitalistik taraqqiyot bir qancha muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritdi. "G'ov tutish" oqibatida dehqonlar yerdan mahrum qilindi, manafakturalar va savdo jadallik bilan o'sdi. Ingliz burjuaziyasi va yangi dvoryanlar yanada boyib, mustahkamlandi. Endi ular kuchli qirol hokimiyatining

yordamiga muhtoj emasdilar. Shu bilan birga ingliz qirollari bundan keyin ham cheklanmagan hokimiyatga ega bo'lish va boshqarishni orzu qildilar. Buning uchun ular parlamentning ruxsalisiz soliq yig'ish va katta armiyaga ega bo'lish lozimligini tushunardilar. Chunki bu vaqtda fransuz va ispan qirollari shunday vakolatga ega edilar. Ammo Angliya tarixi boshqacha rivojlandi. Ingliz parlamentida burjuaziya va yangi dvoryanlarning vakillari ko'pchilikni tashkil qilar edi.' Ularning har ikkalasi savdo va sanoatning taraqqiyotidan bir xilda manfaatdor edilar. Qirol o'z-o'zicha soliq yig'ish huquqiga ega bo'lmaganligi uchun boshqa yo'llar bilan mablag" topishga harakat qildi. Hukumat boshqa davlat bilan savdo qilish huqini, savdo kompaniyalariga monopoliya sifatida, katta pullar evaziga sola boshladi. Burjuaziya va dvoryanlar bundan norozi edilar, chunki monopoliyalar boshqa savdogarlarni raqobatda siqib qo'ygan edi. Parlamentning noroziligi dastlab qirolicha Elizaveta davrida boshlangan edi. Ammo dono qirolicha parlament bilan kurashdan cheklandi. Toj va parlament o'rtasidagi ziddiyat Yakov I Styuart hukmronligi davrida yangidan boshlandi. U Angliyada absolyutizm boshqaruvini o'rnatilishiga harakat qilgan edi. Biroq Angliyaning xo'jalik va ijtimoiy taraqqiyoti bunga yo'l qo'ymasligini u tushunmadi. Absolyutizm uchun kurashni ingliz ruhoniylarining bir qismigina qo'llab-quvvatladi. Yakov I o'zining absolyutistik orzularini amalga oshirish uchun parlament bilan nizo chiqarib, uni siyosiy sahnadan tushirishga urindi. Parlamentning noroziligini ayniqsa qirolning moliyaviy tadbirlari va tashqi siyosati kuchaytirdi. Ingliz xalqi va parlament Ispaniyani Angliyaning dengiz va mustamlakalardagi asosiy raqibi deb bilgan bo'lsalar, qirol hukumati muxohafatga qarshi kurash uchun Ispaniya bilan yaxshi munosabatda bo'ldi.

Shunday qilib, qirol va parlament o'rtasidagi kurash Angliyani inqilobga olib keldi. Qirol Karl I (1625-1649) davrida bu kurash nihoyatda jiddiy tus oldi. Angliyaning Ispaniya va Fransiya bilan olib borgan urushlari uchun ingliz hukumatiga ko'p miqdorda pul kerak edi. Qirolning tashqi siyosatdagi muvaffaqiyatsizliklaridan norozi bo'lgan parlament uning hukmronligini uchinchi yilida "Huquqlar to'g'risidagi iltimosnoma" ni imzolashga majbur qildi. Unga ko'ra, har qanday soliqlar faqat parlamentning ruxsati bilan yig'ilishi va har qanday hibsga olishlar qonuniy asosda bo'lishi kerak edi. Iltimosnoma imzolanganidan keyin ham qirol parlamentning ruxsatisiz soliqlar yig'ishni davom ettirdi. Bunga qarshilik ko'rsatgan parlamentni tarqatib yubordi va 1629 yildan to 1640 yilgacha mamlakatni parlamentsiz boshqardi. Qirolning eng yaqin maslahatchisi bo'lgan graf Strafford, absolyutizm tarafdori bo'lib, qirolning siyosiy dushmanlariga qarshi

shafqatsiz kurash olib bordi. Qirolning yna shunday tarafdorlaridan biri Kenterberre Sobori arxiyepiskopi Lod, hukmron ingliz cherkoviga qarshi bo'lganlarni ta'qib qilish uchun "Oliy komissiya" deb nomlangan cherkov sudini boshqardi. Lod shafqatsiz ravishda dahriylar, puritanlar va lyuteranlarga qarshi kurashdi. Qirol xazinasini to'ldirish uchun hukumat 1635 yilda "Kema soligT'ni yig'ishga kirishdi. Bu soliq o'tmishda normanlarning talonchiliklariga qarshi kurashish uchun aholidan yig'ilgan soliq bo'lib, lining qaytadan joriy qilinishi umumiy norozilikka sabab bo'ldi.

Inqilobning boshlanishi va fuqarolar urushi

1637 yilda Shotlandiyada xalq qozg'oloni ko'tarildi. Qo'zg'olonni Karl I ning ingliz absolyutizmi tartiblarini joriy qilish, Shollandiuga ingliz cherkovini kiritish va Shotlandiya parlamenti huquqlarini cheklashga bo'lgan urinishi keltirib chiqardi. Shotlandiya katta harbiy kuchga ega edi. Shotlandiyaliklar Angliyaning shimoliy qismini egallab oldilar. Karl I ning ularga qarshi kurashish uchun na armiyasi va na mablag'i bor edi. Shuning uchun u-parlamentni chaqirishga majbur bo'ldi. 1640 yilning aprelida 11 yillik tanaffusdan so'ng yana parlament chaqirildi. Ammo bu parlament shotland isyonchilariga qarshi kurashish uchun qirolga pul bermadi va yana huquqlar to'g'risidagi iltimosnomada keltirilgan talablarni bajarilishini rad etdi. Karl I bir necha hafta o'tgandan so'ng parlamentni larqatib yubordi, shuning uchun u " qisqa parlament" deb nom oldi. Shotlandiyada qo'zg'olon kengayib boraverdi. 1640 yil noyabrda yangi parlament chaqirildi. Bu oldingisidan ham qaysarroq chiqdi. Shotlandiyaliklarning g'alabalaridan va qirolning qiyin ahvolidan foydalangan parlament uning oldiga o'z talablarini qat'iy qo'ydi., Qirol parlamentni tarqatib yuborishdan qo'rqib, uning talablarini qabul qilishga majbur bo'ldi. Bu parlament 12 yildan ziyodroq faoliyat ko'rsatdi, shuning uchun u "uzoq parliament" deb nom oldi. Parliamentning talabi bilan lord-kantsler Strafford va arxiyepiskop Lod o'limga mahkum qilindi. Parlament siyosiy ishlar bo'yicha oliy qirol sudi bo'lgan "Yulduzli palata" ni va cherkov sudi bo'lgan "Oliy komissiya" ni tugatdi, "Kema solig'i" bekor qilindi. 1641 yil noyabrda parlament "Buyuk remonstratsiyani" qabul qildi. Unga ko'ra qirolning qonunga zid bo'lgan harakatlari birma-bar sanab o'tib, davlatning barcha muhim lavozimlariga parlamentning ishonchli vakillari qo'yildi. Remonstratsiyani qabul qilishda asosan qirolning yakka hokimligidan aziyat chekayotgan yirik burjuaziya ko'pchilik ovoz berdi.

Qirol muxolifatni qarshiligini tugatish maqsadida quyi palataning daholarini hibsga olish uchun qurolli otryad yubordi. Ammo ular yashirinishga ulguridilar. 1642 yil yanvarida qirol mamlakatning feodal tuzum kuchliroq bo'lgan shimoliy

hududlariga chekinishga majbur bo'ldi. Parlament ham kurashga tayyorlanib, armiya tashkil qila boshladi. 22 avgustda qirol parlamentga urush e'lon qildi. Shimoliy va g'arbiy grafliklar qirol tarafda bo'ldilar. Ular iqtisodiy va siyosiy qoloq rayonlar bo'lib, iqtisodiy jihatdan rivojlangan janub,i-sharq, shimol va markazning sanoatlashgan rayonlari va flot parlament tomonida turdi. Qirolga qarshilik ko'rsatish markazi London shahri bo'lib qoldi.

Foydaniilgan adabiyotlar

- 1.Zakonadatelstvo angliyskogo revolyutsii .1640-1660 gg. (Sost. N.P. Dmitrievskiy, M., L., 1946)
- 2.Kudryavsev A.E. Velikaya angliyskaya revolyutsiya. L., 1925.
3. Lavrovskiy V.N. Sbornik dokumenlov po istorii angliyskoy burjuaznoy revolyutsii XV11 v. M., 1973
- 4.Angliyskaya burjuaznaya revolyutsiya XVII v. (Pod red. E.A.Kosminskogo i Ya. A. Leviskogo. V 2 t. M., 1954, t. 1-8.Barg M.A. Kromvel i yego vremya. M., 1960
- 5.Porshnev B.V. Fransiya, Angliyskaya revolyutsiya i evropeyskaya politika v seredene XVII v.M., 1970.